

<https://doi.org/10.53656/his2026-1-3-law>

*View over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

ПРОЕКТОЗАКОНЪТ ЗА ГРАЖДАНСКИЯ БРАК ОТ 1936 Г. И РЕАКЦИЯТА НА СВЕТИЯ СИНОД НА БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА

Д-р Атанас Ваташки

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Abstract. This article investigates the 1936 initiative of Justice Minister Dimitar Peshev to introduce civil marriage in the Kingdom of Bulgaria. In contrast to similar reforms in other European countries, Peshev's legislative initiative was not driven by anti-religious or anti-clerical motives. Nonetheless, it was categorically rejected by the Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church. The study aims to shed light on the proposed reform of Bulgarian family law, the arguments presented both in its support and opposition, and the reasoning behind the Synod's position. It also examines how these issues were intertwined with the complex relationship between state authority and the official religion in the Kingdom of Bulgaria – Eastern Orthodox Christianity. The research draws primarily on archival materials preserved in the Central State Archives, including minutes of the Holy Synod's meetings, documents from state institutions, and personal archival collections of individuals closely involved in the debate.

Keywords: civil marriage; church marriage; King Boris III; Dimitar Peshev; Holy Synod

До 1945 г. в България съществува единствено религиозен брак, сключван от вероизповеданията, към които бракосъчетаващите се принадлежат. Съответно и разводите са от такъв характер. Екзархийският устав, по-специално членове 185 – 202, е източникът на норми за брака и развода в Царство България. Той е приет през 1871 г. и изменя няколко пъти след това. Екзархийският устав има характер на държавен закон, но се отнася само до православно вероизповедание – останалите вероизповедания уреждат брачните отношения съобразно своите правила (Yochev 2014, pp. 188 – 191).

През третото десетилетие на XX в. България е една от последните държави в Европа, в която няма граждански брак. В страни като Франция, Германия и СССР единствено гражданският брак има правна стойност. Във Великобритания, САЩ, Италия и Чехословакия църковният и гражданският брак са равно-

поставени пред закона, а в Норвегия и Австрия последният е допустим само за лица, които не принадлежат към официалното вероизповедание. Югославия, България и Гърция са единствените европейски държави, в които няма граждански брак, като в последната обаче има граждански развод (Bobchev 1927, pp. 349 – 353)¹.

През годините родните прависти изтъкват редица проблеми, свързани с липсата на граждански брак и развод. Сред тях са необходимостта от уеднаквяване на критериите за встъпване в брак и за неговото разтрогване, така че да са валидни за всички български граждани, както и проблемът с желаещите да встъпят в брак, непринадлежащи към никое вероизповедание (Dikov 1937, pp. 13, 70; Venedikov 1941, pp. 60 – 61). Споменават се различни форми на гражданския брак. Според едни трябва да се въведе *задължителен граждански брак* – т.е. само гражданската форма на брака да се признава от закона. Според други по-добър и подходящ за българските условия е *факултативният граждански брак* – сиреч и гражданският, и религиозният брак да се признават от закона.

В българското семейно право през XX в. настъпват малки промени с ясна посока: намаляване ролята на Църквата. Така през 1907 г. със Закона за лицата актовете за женитба се съставят в общината от длъжностното лице по гражданското състояние. Двамата съпрузи лично обявяват, че бракът е сключен, и се съставя акт в присъствието на двама свидетели (Yochev 2014, pp. 182 – 187). През 1925 г. е приет Законът за адвокатите, който постановява, че страните в бракоразводните дела имат право на адвокатска защита². На следващата година третият конгрес на българските правници препоръчва въвеждането на задължителен гражданския брак и развод. За въвеждането на граждански брак се обявява и конгресът на българските адвокати от 1935 г.³

Въпросът е подигнат в парламента през 1912 г., но не среща одобрението на мнозинството. То се обединява около позицията на премиера Е. Гешов да се потърси споразумение със Светия синод за промени в Екзархийския устав по посока на подобряване на бракоразводния процес⁴. Последвалите войни за национално обединение обаче довеждат до премахване на темата от политическия дневен ред. През април 1919 г. към Министерството на правосъдието е назначена комисия, която да изработи закон за гражданския брак и развод, но тя не провежда нито едно заседание (Dikov 1926, p. 102).

Минават десет години, преди да се пристъпи към сериозни действия за реформа на брачното законодателство с въвеждане на граждански брак и развод. Инициативата е подета от правосъдния министър в първото правителството на Георги Кьосеиванов⁵ – Димитър Пешев, на власт между 23.11.1935 и 4.07.1936 г. (Tashev 1999, pp. 365 – 366). Тъй като след преврата от 19 май 1934 г. Народното събрание е разпуснато, промените в правния мир се приемат от правителството и се утвърждават от царя, както предвижда чл. 47 от Търновската конституция.

Необходимостта от промяна на съществуващия ред Димитър Пешев обяснява в своите „Спомени“ с необходимостта да има единен ред за всички български граждани, независимо от тяхната религиозна принадлежност, които искат да сключат брак или да го прекратят; лошата подготвеност на духовните съдилища; неспособността им да осигурят справедливост по бракоразводните дела, както и с различни практически проблеми, произлизащи от поддържането на тази форма на брака като единствено възможна. Той вярва, че подготвените от него промени не накърняват „религиозното чувство на вярващите християни“ (Peshev 2020, pp. 98, 123 – 124).

Исходна позиция на Пешев, която обуславя необходимостта от въвеждане на граждански брак, е, че според него той е преди всичко връзка от гражданскоправен характер. Религиозното му значение не се отхвърля, но се поставя в подчинена роля, разглеждайки се като средство, което прави брака по-устойчив. Реформата задоволява належаща нужда, продиктувана от самия живот. Съзнава трудността на прокарването ѝ, но и притежава решимост да я доведе докрай. В самото начало той проучва мнението на министър-председателя и след като получава неговото съгласие, се обръща към цар Борис III. Негово Величество не възразява, но с условието, че трябва да бъде потърсено мнението и на Църквата⁶ (Peshev 2020, pp. 123 – 125). Именно нейното мнение ще се окаже решаващо за неприемането на законопроекта.

Воден от убеждението, че решенията не трябва да се взимат „на тъмно“, а да бъдат широко обсъждани, така че да се чуят аргументите и в двете посоки, той представя публично идеята за промяна. Темата е подробно обсъдена в тогавашния печат, като оценките са противоречиви⁷. Междувременно Кодификационният съвет към Министерството на правосъдието започва работа по проектозакона. В състава на комисията влизат по право редица юристи от Софийския университет, съда и прокуратурата, а негов секретар е Петко Венедиков – тогава доцент в Университета (Venedikov 2018, p. 314). Във връзка с приемането на закона са назначени за извънредни членове, бивши преподаватели от Софийската духовна семинария – като Станимир Станимиров и Дино (Димитър) Божков.

Интересно е да бъдат проследени някои от изложените аргументи от членове на комисията. Според проф. Йосиф Фаденхехт бракът освен тайнство е и договор, следователно освен религиозния брак е необходим и граждански. Създаването му по никакъв начин не възпрепятства църковния. Дори от религиозна гледна точка съществуването му е оправдано, защото Църквата се освобождава от неприятното положение „да благославя браковете на лица, които са безверници“. Положително той гледа и на изземането на бракоразводните дела от духовните съдилища, обосновавайки се с довода, че „ако бракът е тайнство, разводът е... отрицание на тайнството и поради това черквата не трябва да се занимава с него“. Й. Фаденхехт подкрепя въвеждането на за-

дължителен граждански брак, но в българските условия вижда факултативната форма като по-подходяща, стига да има уеднаквяване на условията за встъпване в брак при религиозната и гражданската форма, както и разводът да бъде в компетенцията на държавните съдилища. Подобна позиция има и видният български педагог и църковен историк Станимир Станимиров. Липсата на възможност за граждански брак според него принуждава невярващите да се венчаят насила, което той определя като насилие над съвестта, противно на християнския дух. Интересно е мнението на проф. Петко Стайнов. Изхождайки от статута на православието като господстваща религия, той смята, че от религиозните бракове правна стойност трябва да има единствено православният брак. Членовете на други религиозни общности, ако искат да са в законен брак, трябва непременно да сключат граждански брак. Последният е необходим и за непринадлежащите към никое изповедание. Колкото до развода, той трябва да се гледа в гражданските съдилища. Интересна е позицията на Дино Божков, който твърди, че тайнство е не само църковният, но и гражданският брак. По подобен начин, тъй като българската държава е християнска, Църквата не трябва да бъде против граждански развод, след като гражданските съдилища се толкова християнски, колкото и духовните такива⁸.

На едно от заседанията на Кодификационния съвет са поканени професорите от Богословския факултет протопрезв. Стефан Цанков, архим. Евтимий Сапунджиев и Димитър Дюлгерев. Възможността като експерти да изкажат позицията си по обсъжданата тема, говори за това, че Министерството на правосъдието е отворено към диалог по законопроекта и иска да вземе решение, което отчита интересите на официалното вероизповедание. То свидетелства и за натрупания авторитет на Богословския факултет, основан едва 1923 г.

Позицията на проф. Стефан Цанков е, че на Запад гражданският брак се оправдава с държавна противокатолическа политика или с влиянието на протестанството, което не счита брака за тайнство. В България, обратно, Църква и държава не са в противоборство, а в съюз, а православието разглежда брака като тайнство. Проникнат от православния възглед, като тайнство го разглежда и народът. Поради това въвеждането на задължителен граждански брак би създавало пропаст между правото и народното съзнание. Според проф. Ст. Цанков въвеждането му „ще ползува само безбожниците и комунистите... Такава реформа ще бъде голям удар за черквата, защото ще разколебае религиозното чувство“. Преподавателят по канонично право смята, че Църквата няма да признае тази реформа. Същевременно се изказва и срещу факултативния граждански брак, както и срещу гражданския развод. Възможност за сключване на граждански брак е склонен да приеме единствено за непринадлежащите към никое вероизповедание⁹.

Подобно и даже още по-крайно е мнението на архим. Евтимий Сапунджиев. Според него религиозният брак внася мистичен елемент, който укрепва

брачната връзка. Въвеждането на граждански брак, независимо от формата му, ще разколебае убеждението на народа, че бракът е нещо свещено. Той не приема дори възможността за сключване на граждански брак от непринадлежащите към никое вероизповедание, тъй като това „ще се използва от комунистите, за да демонстрират безбожието си“.

По отношение на развода архим. Евтимий признава, че в българското църковно правораздаване „стават безобразия“, но е нужно подобряването му и изчистване на светския елемент – като например адвокатската защита на страните¹⁰.

Проф. Димитър Дюлгеров смята, че с оглед на конституцията брачното право не може да се променя без съгласието на Църквата. И той поддържа виждането, че въвеждането на граждански брак ще „разколебае религиозното чувство“, защото това действие ще означава, че държавата не отдава значение на църковния брак. Димитър Дюлгеров приема, че за невярващите трябва да бъде обособен граждански брак, тъй като не бива да бъдат принуждавани да сключват църковен брак, което той нарича „кошунство“¹¹.

С приключването на разискванията по законопроекта се очертават четири различни позиции. На най-широка подкрепа се радват тези за (1) задължителен или (2) факултативен граждански брак. По-слабо подкрепяни са (3) виждането за граждански брак единствено за непринадлежащите към вероизповедание, както и (4) възгледът за запазване на съществуващото положение с промени в бракоразводния процес¹².

След това се пристъпва към работата по законопроекта, носещ името „Наредба-закон за сключването и прекратяването на брака“. Разработен е от секретаря на Кодификационния съвет Петко Венедиков. За основа е използвано брачното законодателство в Швейцарския граждански кодекс, а предложената система за факултативен граждански брак е подобна на италианската¹³. В чл. 15 се посочва¹⁴, че бракът може да се бъде сключен от свещенослужител на Българската православна църква или от длъжностно лице по гражданското състояние, когато „встъпващите в брак не искат или не могат да бъдат венчани според черковните правила“.

В мотивите към законопроекта е посочено, че от религиозните общности у нас единствено в Българската православна църква браковете са уредени на законодателно ниво (чрез Екзархийския устав, част VI), а при другите това липсва. Членове на дадено вероизповедание, които поради една или друга причина не могат да сключат брак, го сключват пред лице от друга вероизповедна общност. Бракоразводните дела се гледат от духовни съдилища, чиито членове най-често са без юридическо образование. Тези дела надхвърлят компетенцията им, лишавайки лицата от адекватно правосъдие. Оценката на законодателния орган е, че „това положение... излага на опасност интересите на гражданите и подкопава религиозното чувство“. Освен това, религиозните общности имат различни правила за допустимостта на развода, поради което

смяната на вероизповеданието отнася брачното дело към друг орган, действащ по други правила. Стига се и до куриоза български граждани, сключили граждански брак в чужбина, при пристигането си у нас да се считат за незаконно съжителстващи¹⁵.

Законодателят не се стреми към механично копиране на европейския опит, а отчита вътрешните условия в страната. Съгласно Търновската конституция православието е официална религия, а и в народното съзнание идеята за брака е свързана с църковното венчание. Поради това се предвижда факултативен граждански брак за лицата от православно вероизповедание и задължителен за всички останали. Това означава, че гражданската и православноцърковната форма на брака имат еднаква стойност пред закона, докато за всички останали се признава единствено гражданската¹⁶. По този начин още веднъж се подчертава конституционният принцип, че православието е официалното вероизповедание в Царството.

Гражданската форма на брака е предвидена за тези български граждани, които не са вярващи или принадлежат към друго вероизповедание, както и за православните, които желаят това (вж. чл. 20 от проектозакона). Законодателят се обосновава: „Не би трябвало да се налага на лицата, чиито религиозни убеждения не им позволяват да се венчават по православен обряд, да извършат бракосъчетанието си по него. Това е било едно насилие над съвестта и едно профаниране на тайнствата на господстващата религия, противно преди всичко на самия неин дух“¹⁷.

Българската православна църква е лишена от правомощието да развежда. Основни аргументи за това са необходимостта процесът да се извършва от хора, които задължително притежават юридическо образование, както и незадоволителното правораздаване в духовните съдилища. Заедно с това се изтъква, че духовенството има задължения, различни от юридическите (предполага се: пастирско-литургически), които са му поставени от „Божествения Основател на Черковата“. При съществуващата тогава ситуация „се излагат жизнените интереси на гражданите, засяга се обществото, общественият ред, добрите нрави и се злепоставя черковата, обременена с една задача, която не е по силите ѝ“¹⁸.

Изложените доводи от законодателя показват, че от гледна точка на тогавашното правителство въпросът за установяването на граждански брак и развод не е разглеждан като част от някаква антирелигиозна политика, а жизненоважен за българското общество въпрос, който е в интерес и на самата Българска православна църква.

Първото свидетелство за неодобрението на Светия синод към законопроекта е от 22.02.1936 г. За разлика от наши дни, по това време Светият синод е съставен не от всички архиереи, а само от четирима – Неофит Видински, Стефан Софийски, Паисий Врачански и Иларион Сливенски. На посочената дата е изпратена телегра-

ма до министър-председателя Г. Кьосеиванов, последвана от среща с него. Получени са уверения, че такава реформа няма да се извърши без съгласието на Светия синод. Той разглежда продължаването на работата на комисията след срещата като нарушение на това обещание¹⁹, но премиерът вероятно има предвид, че мнението на висшата църковна управа накрая ще бъде отчетено. Няколко дни по-късно, вероятно като изпълнение на горното обещание, Кодификационният съвет отправя покана до Светия синод да изпрати свой представител в заседанията за уреждане на въпроса. Това показва, че властта уважава мнението на Българската православна църква. Светият синод разглежда писмото и изпраща отказ. Той се позовава на факта, че брачното право от векове е в правомощията на Църквата и промяна на това положение е промяна на самия български семеен бит. Брачното право е предмет на Екзархийския устав – а за неговата промяна е нужно споразумение между Светия синод и правителството. Поради тези съображения, както и неяснотата на планираната промяна, Синодът отхвърля молбата да изпрати свой представител в комисията. Оттам изразяват чувства на „удивление и огорчение“ относно реформата и я разглеждат като нарушение на установените отношения между Държава и Църква. Въвеждането на граждански брак е определено като ненужно никому и като чуждо на българската вяра, душевност и мисловност. То би било „фатален удар върху и така разнебитеното народно единение“ и посегателство върху семейната институция. Изказва се съображението, че българите ще откажат да сключват брак едновременно в църквата и общината, и храмовете ще се опразнят²⁰.

Правителството настоява, че промяната е в компетенциите му, тъй като то има правомощията да издава наредби-законали. Тази позиция довежда до юридически спор със Светия синод. Той смята, че брачното право се урежда в Екзархийския устав, който има характер на закон. Уставът се изменя единствено при наличието на споразумение между държавата и Светия синод. Следователно, за да бъде въведен граждански брак, е нужна промяна на този закон, за което отново е необходимо споразумение със Светия синод²¹.

Следващото синодно заседание, на което въпросът е разгледан, е на 13.05.1936 г. Тогава обликът на законопроекта, изглежда, вече е ясен и предстои внасянето му в Министерския съвет за разглеждане. На заседанието Синодът решава да поиска аудиенция при цар Борис III, на която да изпрати заместник-председателя Неофит. Той трябва да изложи „тежките отговорности, които ще легнат върху всички фактори“, дали съгласието си за брачната реформа. Предвидена е среща и с министър-председателя²².

Разговорът с Негово Величество е проведен още на другия ден и се оказва решаващ за участва на законопроекта. Дядо Неофит застъпва тезата, че правителствената реформа ще спомогне за отдалечаване на народа от Църквата и ще наруши народното единство. Царят внимателно изслушва казаното. Според митр. Неофит първоначалното мнение на царя, че реформата ще бъде от полза за Църквата, се променя по посока на загриженост и разбиране на синодната позиция²³.

Изпратено е становище и до премиера. В него се твърди, че законодателната реформа нарушава духовното и национално единение. Изтъкнат е приносът на Църквата в градежа на българската култура и ценностите на нашия народ, както и ролята ѝ по време на османското владичество. Чрез своите правила, обичаи и традиции Българската църква е „крепила и бранила народната самобитност“. Главното средство, чрез която я пази, е „благославяното от нея семейство“. В този контекст законодателната промяна е представена като разделяне на семейството от Църквата. Посредством гражданския брак народът се разделя от Църквата и се тласка „в мрачните дебри на безверието и сектантството“. Компетентност да сключва брак и да дава развод, има само духовната власт и това е вековна практика в България, която не трябва да се променя. Реформа в семейното право не бива да има без съгласието на Църквата и дори да се приеме, Църквата няма да я признае, нито ще признае за валидни неблагоприятните църковно бракове²⁴.

Проведена е и планираната среща между митр. Неофит Видински и премиера Георги Къосеиванов. На нея е заявено, че Църквата настоява всички православни християни, които искат да сключат брак, да сключат църковен такъв, в противен случай, дори при наличието на граждански брак, тя ще ги счита за живеещи извънбрачно. Светият синод е притеснен, че крайният резултат ще бъде разделение, при което една част от народа ще остане в общение с Църквата, друга – поради несанкционирания брак – ще бъде под църковно запрещение, а трети ще се откъснат от нея в посока на инославието или безверието. В резултат от проведените срещи на наместник-председателя на Светия синод с царя и премиера е обещано, че промяната в семейното право ще бъде изоставена²⁵.

Членовете на Светия синод са изобщо против гражданския брак, но те се противопоставят най-вече на формата му, при която той е единствено валиден и принуждава православно паство да го сключва, лишавайки се от църковно благословение. Разбираемо е искането им хора, които се определят като православни, да сключат брак в религиозната общност, към която се числят. За тях, като вярващи, бракът е много повече от гражданскоправен съюз, той е тайнство, благословено от Бога.

На различно мнение от Светия синод е митрополит Симеон Варненски. Той е определен като близък до царя и като човек, в чието мнение Борис III се вслушва (Bozhkov 2000, pp. 119 – 120, 144, 147)²⁶. Владиката споделя своето виждане с премиера Георги Къосеиванов. Дядо Симеон също е против въвеждането на гражданския брак, но се противопоставя и на синодната позиция и критикува качеството на бракоразводния процес в духовните съдилища. В свое писмо до наместник-председателя на Светия синод митрополит Симеон определя осуетяването на реформата в брачното право като временно. Сякаш пророчески той заявява, че въпросът за гражданския брак „рано или късно пак ще избухне по-силен и ако Вие сега неочаквано сте успели да спрете прилагането му, повторно не ще можете нито Вие, нито други, да го спрете“. Причините, които ще го наложат, дядо Симеон

вижда в духовните съдилища, които по научна подготовка и качества не отговарят на съвременността²⁷.

Изследвайки спомените на Димитър Пешев във връзка с опита за въвеждането на гражданския брак, се усещат деликатност, диалогичност и желание за постигане на разбирателство по темата. Той несъмнено иска да огледа проблема от всички страни и да се вслуша в различни мнения и аргументи. Въпреки подкрепата, с която се ползва промяната – и сред повечето прависти, и сред правителството, тя не е приета. Предвид тесните отношения на правителството с царя, причината е очевидна – монархът решава да се съобрази с позицията на Светия синод, запазвайки с това и гражданския мир²⁸. Съгласно Д. Пешев в смутните времена след деветнадесетомайския преврат цар Борис III цели „да се избягват по възможност вътрешните конфликти, които може да затруднят процеса на нормализиране и успокояване на страната“ (Peshev 2020, p. 125).

През 1936 г. държавната власт прави опит да се разреши един обществено-правен проблем със съдействието на Църквата. Тъй като на действията на правителството е отговорено с противодействие, процедурата за промяна е прекратена. Проекторекреформата няма антицърковен характер, напротив – обосновава се с доводи, говорещи за наличието на някакво християнско религиозно съзнание. Тя е обсъдена с Църквата и е съобразена с нейното конституционно положение. Това не води до промяна на позицията на Светия синод, който се противопоставя на реформата посредством комбинация от юридически, културно-исторически и религиозно-психологически аргументи. Владичите, изглежда, не осъзнават докрай, че българското общество през първата половина на XX в. се е променило. Митрополит Симеон наистина се оказва прав, че реформата е само временно осуетена. Само девет години по-късно гражданският брак и развод са въведени от правителството на ОФ, което, за разлика от царското правителство на Георги Къосеиванов, няма намерение да преговаря със Светия синод, камо ли да се съобразява с позицията му. Тази промяна е част от антирелигиозната политика на комунистите и съдържа елементи, които са особено неблагоприятни за Българската православна църква и за нейната връзка с държавата.

БЕЛЕЖКИ

1. Министерство на правосъдието. 1936. *Наредба-закон за сключването и прекратяването на брака, мотиви към него, протокол и бележки на кодификационния съвет*. Ф. 242К, оп. 1, а.е. 359, л. 52. Ат: Централен държавен архив [ЦДА].
2. Държавен вестник, бр. 78 – 08.07.1925, с. 2.
3. Вестник Утро, бр. 7973 – 14.03.1936, с. 5.
4. Дневници (стенографски) на XV ОНС. I редовна сесия, кн. VIII. 1912. София: Държавна печатница, с. 3057 – 3076.

5. Повече за управлението на Г. Кьосеиванов вж. Grancharov, Statelova 1999, pp. 551 – 601.
6. Вестник Утро, бр. 7969 – 10.03.1936, с. 1.
7. Вж. напр. Вестник Зора: бр. 5004, с. 1; бр. 5005, с. 1; бр. 5006, с. 1; бр. 5007, с. 5; бр. 5010, с. 5; бр. 5012, с. 1; бр. 5013, с. 5; бр. 5014, с. 5. Вестник Мир: бр. 10686, с. 2; бр. 10687, с. 2; бр. 10688, с. 2; бр. 10689, с. 5. Вестник Слово: бр. 4097, с. 1; бр. 4102, с. 1.
8. Министерство на правосъдието. 1936. Наредба-закон за сключването и прекратяването на брака, мотиви към него, протокол и бележки на кодификационния съвет. Ф. 242К, оп. 1, а.е. 359, л. 53 – 58. Ат: Централен държавен архив [ЦДА].
9. Пак там, л. 54 – 55.
10. Пак там, л. 56 – 57.
11. Пак там, л. 57 – 58.
12. Пак там, л. 58.
13. Пак там, л. 42.
14. Чл. 15 (заедно с чл. 16 и част от чл. 17) липсват в архивния документ към фонда на Министерството на правосъдието, но са приведени от учебника на Л. Диков.
15. Министерство на правосъдието. 1936. *Наредба-закон за сключването и прекратяването на брака, мотиви към него, протокол и бележки на кодификационния съвет*. Ф. 242К, оп. 1, а.е. 359, л. 23 – 24. Ат: Централен държавен архив [ЦДА].
16. Пак там, л. 25 – 26.
17. Пак там, л. 26.
18. Пак там, л. 27 – 29.
19. Св. Синод на Българската православна църква. 1936. *Протоколна книга на заседанията*. In: Ф. 791К, оп. 1, а.е. 55, л. 192. Ат: Централен държавен архив [ЦДА]
20. Пак там, л. 19 – 20, 27 – 28.
21. Пак там, л. 27 – 28, 80 – 81, 191 – 192.
22. Пак там, л. 193.
23. Пак там, л. 194 – 195.
24. Пак там, л. 195 – 197.
25. Пак там, л. 198 – 199.
26. Дино Божков основава своето мнение на познанството си както с дядо Симеон, така и с цар Борис III.
27. Дино Иванов Божков (1875 – 1965). 1936. *Писма от Варненския и Преславски митрополит Симеон до Видинския митрополит Неофит, наместник-председател на Св. Синод*. In: Ф. 1024К, оп. 2, а.е. 654, л. 35 – 36. Ат: Централен

държавен архив [ЩДА]; Св. Синод на Българската православна църква. 1936. *Протоколна книга на заседанията*. In: Ф. 791К, оп. 1, а. е. 55, л. 199, 320 – 324. At: Централен държавен архив [ЩДА].

28. Съвременникът на събитията, историкът проф. протопрезв. Стефан Цанков пише: „Съпротивата, която Св. Синод, духовенството и голяма част от обществото оказват на този проект, сменя въпроса от дневен ред“ (Цанков, С., 1939. Българската православна църква от освобождението до настояще време. В: *Годишник на Софийския университет – Богословски факултет*. Т. 16. София: Придворна печатница, с. 171). Подобна е и оценката на Христо Въргов – Светият синод чрез цар Борис осуетява реформата на Димитър Пешев (срв. Христо Василев Въргов (1874 – 1952). Без дата. *Въвеждането на граждански брак и развод в България*. In: Ф. 351К, оп. 1, а. е. 243, л. 4 – 5. At: Централен държавен архив [ЩДА]).

ЛИТЕРАТУРА

- БОБЧЕВ, СТ., 1927. *Церковно право*. София: Печатница художник.
- БОЖКОВ, Д., [2000]. *Съприкосновения с личности на духа и перото*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- ВЕНЕДИКОВ, П., 1941. *Българско гражданско право. Основни начала*. София: Лито-печатъ.
- ВЕНЕДИКОВ, П., 2018. *Спомени*. София: Петко Венедиков. ISBN : 978-619-7469-00-4.
- ГРЪНЧАРОВ, С.; СТАТЕЛОВА, Е, 1999. *История на нова България. (1878 – 1944)*. София: Изд. къща „Анубис“.
- ДИКОВ, Л., 1926. Нуждата от реформи в българското брачно право. В: Бояджиев, П. *Реферати и резолюции на третия събор на българските правници*, с. 92 – 116. София: Издание на общия съвет на българските правници.
- ДИКОВ, Л., 1937. *Курс по българско гражданско право. Т. II (Семейно право)*. София: Придворна печатница.
- ЙОЧЕВ, Е., 2014. *История на българската държава и право (от Освобождението до 40-те години на XX век)*. София: Сноумод ДФ. ISBN 978-619-90134-3-4.
- ПЕШЕВ, Д., 2020. *Спомени*. София: Българска история. ISBN: 978-619-7496-66-6.
- ТАШЕВ, Т., 1999. *Министрите на България (1879 – 1999)*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“.
- ЦАНКОВ, С., 1939. Българската православна църква от освобождението до настояще време. В: *Годишник на Софийския университет – Богословски факултет*. Т. 16. София: Придворна печатница, с. 102 – 372.

REFERENCES

- BOBCHEV, S., 1927. *Church law*. Sofia: Hudozhnik printing house [In Bulgarian]
- BOZHKOVA, D., [2000]. *Encounters with people of spirit and pen*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press. [In Bulgarian]
- DIKOV, L., 1937. *Course in bulgarian civil law*, vol. II (Family Law). Sofia: Royal printing house. [In Bulgarian]
- DIKOV, L., 1926. The need for reforms in bulgarian marriage law. In: P. Boyadzhiev, ed. *Reports and Resolutions of the Third Congress of Bulgarian Jurists*. Sofia: General council of bulgarian jurists, pp. 92 – 116. [In Bulgarian]
- GRANCHAROV, S.; STATELOVA, E., 1999. *History of Modern Bulgaria (1878 – 1944)*. Sofia: Anubis Publishing House. [In Bulgarian]
- PESHEV, D., 2020. *Memoirs*. Sofia: Bulgarian history. [In Bulgarian] ISBN 978-619-7496-66-6.
- TASHEV, T., 1999. *The ministers of Bulgaria (1879 – 1999)*. Sofia: Prof. Marin Drinov Academic publishing house. [In Bulgarian]
- TSANKOV, S., 1939. The Bulgarian orthodox church from the Liberation to the present. In: *Yearbook of Sofia University – Faculty of Theology*. Vol. 16. Sofia: Royal printing house, pp. 102 – 372. [In Bulgarian]
- VENEDIKOV, P., 1941. *Bulgarian civil law. Fundamental principles*. Sofia: Lito-pechat. [In Bulgarian]
- VENEDIKOV, P., 2018. *Memoirs*. Sofia: Petko Venedikov. [In Bulgarian] ISBN 978-619-7469-00-4.
- YOCHEV, E., 2014. *History of the Bulgarian state and law (from the Liberation to the 1940s)*. Sofia: Snowmod DF. [In Bulgarian] ISBN 978-619-90134-3-4.

THE 1936 DRAFT LAW ON CIVIL MARRIAGE AND THE REACTION OF THE HOLY SYNOD OF THE BULGARIAN ORTHODOX CHURCH

✉ **Dr. Atanas Vatashki**

ORCID iD: 0009-0009-6226-2843

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Sofia, Bulgaria

E-mail: a-vatashki@abv.bg